

משלוח מוסיקלי: הופעות מוסיקליות מטעם הג'וינט במחנות העקורים באירופה ובמחנות המעצר בקפריסין 1947-1948

אורי קראוסהר, ענת קוטנר

תקציר: לאחר מלחמת העולם השנייה שלח ארגון הסיוע היהודי-אמריקאי הג'וינט, אמנים לביקור במחנות העקורים באירופה ובמחנות המעצר בקפריסין. מחנות העקורים באירופה, קיבצו ניצולי שואה שחיפשו את דרכם עם תום המלחמה. מחנות המעצר בקפריסין, הכילו אליהם יהודים שניסו להגיע בדרכים בלתי-לגאליות לארץ-ישראל ונעצרו על-ידי השלטון הבריטי. על אף הדמיון ולעיתים הזיקה בין העקורים לעצורים, ישנו הבדל בין הקבוצות. אנשי מחנות העקורים היו אנשים שעדיין חיפשו את עברם, בעוד העצורים בקפריסין כבר היו בדרכם אל ביתם החדש. בתקופת שהותם של ניצולי השואה במחנות הן באירופה והן בקפריסין, ביקרו אותם אומנים רבים. ביקורי האומנים הייתה חלק מפעולת ארגון הסיוע לסייע בהעלאת המורל בקרב ניצולי השואה, על מנת לסייע בשיקום הנפשי. פעילות הג'וינט להבאת אמנים להופעה במחנות העקורים באירופה ובמחנות המעצר בקפריסין, הצליחה רק משום היותה קשובה לצרכים השונים של קהל היעד. המוסיקה בפעולתה ככלי מסייע בפעילות הריפוי של הנפש, צריכה להיות מותאמת לקהל היעד. בהופעות במחנות העקורים באה לידי ביטוי 'מוסיקת נוסטלגיה' בצורת שירים ביידיש, שביקשו להחזיר את המאזין לתקופה שלפני פרוץ המלחמה. במחנות בקפריסין באה לידי ביטוי מגמה של לקדם את המאזין אל עבר העתיד, להעבירו מהמעצר בקפריסין היישר לאווירה של ארץ-ישראל. השוני בהדגשת התכנים בין 'מוסיקת הנוסטלגיה' במחנות העקורים, לבין המוסיקה הארץ-ישראלית בקפריסין, מראה את האיזון הנדרש מגופי הסיוע המבקשים להשתמש במוסיקה כאמצעי סיוע.

מילות מפתח: מחנות המעצר בקפריסין, מחנות עקורים, שושנה דמארי, מוסיקת נוסטלגיה, סידור בלרסקי, ג'וינט, הרמן יבלקוף.

מוסיקה כמרפא לנפש

הלוחמים שלחמו בחזית במלחמת העולם הראשונה נחשפו לזוועות רבות. החוויות משדה הקרב השפיעו על נפשם והעמידו אותם בפני סיכון גבוה לכניסה למצב של דיכאון. מצבם הנפשי של החיילים הלוחמים היה בעל חשיבות עליונה במציאות של מלחמה. מורל גבוה אצל הלוחמים, עשוי היה להקנות יתרון משמעותי בלחימה. בעוד שחיילים דיכאוניים היו עלולים לסכן את המאמץ המלחמתי. אחת מהדרכים להתמודדות עם בעיית המורל בצבאות השונים, הייתה באמצעות הפקת קונצרט. מטרתם של ההופעות הללו, היה לעשות הפוגה קלילה ללוחמים מהקרב. הופעות מוסיקליות, לצד קטעי הומור, היו חלק מארסנל הכלים של הפעילות הצבאית במלחמת העולם הראשונה. הפעילות למען העלאת המורל, הייתה חלק משמעותי מהמאמץ המלחמתי.¹ המוסיקה לא הייתה רק מפלט רגעי מהסבל, אלא גם בעלת פוטנציאל ריפוי לנפש.

העולם הצבאי שהבין כי בכוחה של המוסיקה לרפא טראומות, ניסה לתעל אותה לצרכיו שלו. במלחמת העולם השנייה השתמש הצבא האמריקאי במוסיקה ככלי טיפולי של ממש בטיפול בפצועים

¹J. Wilson, *Soldiers of Song: The Dumbells and Other Canadian Concert Parties of the First World War*, Waterloo, 2012, P.35.

מהמלחמה. ההתייחסות למוסיקה ככלי להתמודדות עם טראומה רווחה בארצות-הברית עוד בטרם פרצה המלחמה, גופים מקרב השלטון הפדרלי השתמשו במוסיקה ככלי להתמודדות עם ההשלכות החברתיות של 'השפל הגדול' בשנות השלושים.² הרקע לשימוש במוסיקה בהקשר הקליני, נבע מהתפתחות המחקר אודות ההשפעות המיטיבות של המוסיקה. כבר במאה התשע עשרה היו מחקרים על ההשפעות הרפואיות של המוסיקה, אולם המחקר בארצות-הברית התקדם בצורה משמעותית בראשית המאה העשרים. שלוש נשים שעסקו בתחום פיתחו שיטות לשימוש במוסיקה ככלי טיפולי, לצד הקמת ארגונים ליישום השיטות.³ המוסיקה הפכה לאחד מהכלים העומדים לרשות המוסדות והארגונים המבקשים להציע מזור לסבל האנושי.

במאמר זה נעסוק בשימוש שעשה ארגון הסיוע היהודי-אמריקאי הגוינט במוסיקה, ככוח מרפא של פליטים יהודיים לאחר מלחמת העולם השנייה. בחלקו הראשון של המאמר נעסוק במחנות העקורים באירופה, אליהם התקבצו ניצולי שואה שחיפשו את דרכם אחרי מלחמת העולם השנייה. חלקו השני של המאמר יוקדש למחנות המעצר בקפריסין, אליהם נשלחו יהודים שניסו להגיע בדרכים בלתי-לגאליות לארץ-ישראל. על אף הדמיון ולעיתים הזיקה בין העקורים לעצורים, ישנו הבדל בין הקבוצות. אנשי מחנות העקורים היו אנשים שעדיין חיפשו את עברם, בעוד העצורים בקפריסין כבר היו בדרכם אל ביתם החדש. בתקופת שהותם של ניצולי השואה במחנות הן באירופה והן בקפריסין, ביקרו אותם אומנים רבים. יחד עם זאת, במאמר זה בחרנו להתמקד במספר מצומצם של ביקורים מוסיקליים, על מנת לעמוד על היבטים השונים של התופעה. מטרתו של מאמר זה היא להראות את הצורך של גופי הסיוע להכיר את קהל היעד שלהם, על מנת לספק לו תכנים מותאמים. הביקורים המוסיקליים במחנות השונים, מלמדים אותנו על אופי השימוש הנכון במוסיקה ככלי לריפוי הנפש.

הבית שבין הצלילים

לא רק הלוחמים ששבו משדה הקרב, נאלצו להתמודד עם טראומה שנוצרה מהמלחמה, אלא אף ציבור אזרחי שסבל מאימת המלחמה. עם תום מלחמת העולם השנייה התמלאה אירופה כולה בזרם של פליטים. בגרמניה לבדה היו למעלה משלושה עשר מיליון פליטים, שביקשו לשוב לבית ממנו נעקרו בזמן המלחמה.⁴ עבור חלק גדול מיהודי אירופה, לא היה עוד בית לשוב אליו. יהודים רבים ממזרח אירופה שהובאו למערב היבשת בזמן המלחמה, לא רצו לשוב אל המדינות מהן גורשו. צבאות בעלות הברית שכבשו את גרמניה ואוסטריה, מצאו את עצמם נאלצים להתמודד עם אוכלוסייה אזרחית שנותרה במחנות שזה עתה שוחררו. זוועות הכיבוש הנאצי, הובילו יהודים רבים להבנה כי עתידם איננו בארצות מולדתם. חלק מאותם יהודים ניסה לנוע לדרום אירופה, על מנת להתחבר לתנועת ההגירה הבלתי-לגאלית לארץ-ישראל, חלק אחר נשאר במחנות העקורים שהוקמו בשטחי הכיבוש של בעלות הברית, לעתים בשטחים שבעבר שימשו כמחנות ריכוז. השהות במחנות נועדה להיות זמנית, על מנת לאפשר הגירה אל מחוץ לאירופה, לארץ-ישראל, ארצות-הברית, או אל ארצות אחרות שבהם יוכלו לבנות מחדש את חייהם. המחנות שהיו אמורים להיות פתרון זמני, הפכו עבורם לבית לתקופה ממושכת.⁵

²A, Fauser, *Sounds of War: Music in the United States during World War II*, New York, 2013, p.127.

³ להרחבה ראו: W. B. Davis, "Keeping the dream alive: Profiles of three early twentieth century music therapists." *Journal of Music Therapy* 30.1 (1993), pp. 34-45.

⁴ ו' היציקוק, המאבק על אירופה: ההיסטוריה הסוערת של יבשת מחולקת, 1954 ועד ימינו, תל אביב, תשס"ו, עמ' 25.

⁵ ח' לבסקי, לקראת חיים חדשים: ניצולים ועקורים בברגן-בלזן ובאזור הכיבוש הבריטי בגרמניה 1945-1950, ירושלים, תשס"ו, עמ' 1-2.

מחנות העקורים שהוקמו בשטח שהיה כעת בשליטת בעלות הברית, נוהלו על-ידי אונר"א (UNRRA) וצבא ארצות-הברית.⁶ ארגוני סיוע יהודים אמריקאים כמו הגוינט, ניסו להיכנס ולפעול במחנות למען שורדי השואה, אך נתקלו בהתנגדות מצד הרשויות. ביקורים של יהודים אמריקאים במחנות, לצד תלונות מהעקורים עצמם, הובילו את נשיא ארצות-הברית לבחינה מחודשת של ההתנהלות במחנות. הנשיא הארי טרומן (Truman) שלח את ארל הריסון (Harrison) דיקן בית הספר למשפטים באוניברסיטת פנסילבניה, על מנת לברר את מצב התנאים במחנות. הריסון בשו בו לארצות-הברית הגיש לטרומן שורה של המלצות. אחת מהמלצות המרכזיות הייתה להפריד את היהודים משאר העקורים ולשכנם במחנות משל עצמם. בנוסף, דו"ח הריסון הוא שאפשר את כניסתם של ארגוני סיוע יהודים לפעילות בתוך המחנות העקורים שיועדו ליהודים.⁷ ארגון הגוינט שנוסד במלחמת העולם הראשונה ב-1914, היה אחד מארגוני הסיוע היהודים-אמריקאים שהובילו את הפעילות ההומניטארית במחנות העקורים. בנוסף, הגוינט גם סייע במימון ארגונים יהודים נוספים שפעלו במחנות.⁸ ארגוני הסיוע התמודדו לא רק עם מצבם הפיזי של היהודים ששרדו את השואה, אלא נדרשו לתת מענה גם למצבם הנפשי.

הטראומה משנות המלחמה ריחפה ברחבי המחנות והשפיעה על התנהגותם של העקורים היהודים. לא רק הסיוטים מתקופת השואה רדפו את הניצולים, אלא גם ההבנה בדבר אבדן המעגל המשפחתי והחברתי. אבדן הבית התבטא לא רק בגירוש ממחוזות ילדותם, אלא גם בשאלה שניקרה במוחם: מי שרד? הקונגרס היהודי עולמי (World Jewish Congress) שהיה ארגון יהודי-אמריקאי, שלח בראשית 1946 משלחת של אומנים יהודים-אמריקאים למחנות. מטרת המשלחת הייתה לעודד את מצבם רוחם של העקורים. המשלחת כללה בין היתר את המשורר ביידיש ליוויק האלפרן (Leivick) Halpern ואת זמרת האופרה אמה לזרוף-שייבר (Lazaroff-Shaver).¹⁰ ביקור המשלחת התגלה כהצלחה, הן מצד העקורים והן מצד האומנים. זמרת האופרה מדטרויט שביקרה בגרמניה, התרשמה עמוקות בהופעתה בפני העקורים, שהחליטה להאריך את ביקורה לתקופה של ששה חודשים. הופעתה של לזרוף-שייבר כללה בעיקר שירי עם יהודים, שהזכירו לזמרת, ילידת מזרח אירופה, את בית ילדותה. המפגש עם העקורים טלטל אותה וגרם לה להתחיל לאסוף מהעקורים שירים מהגטו, אותם הקליטה עם שובה לארצות-הברית.¹¹ בראיון שנתנה לעיתון 'הבקר' בשנת 1965, תיארה את המסע למחנות העקורים כרגע מכונן עבורה.¹² מחנות העקורים הפכו ליעד ביקור עבור אנשי אומנויות הבמה מאמריקה ומארץ-ישראל, שביקשו לתרום מכישרונם לטובת אחיהם היהודים.

הופעות מיובאות של אמנים יהודים¹³, נועדו לסייע בהעלאת המורל בקרב העקורים. לעיתים כללו ההופעות, כמו בהופעתה של לזרוף-שייבר, אלמנט של נוסטלגיה. 'מוסיקת הנוסטלגיה' התגלמה

⁶ במקביל במחנות שהוקמו בשטח שהיה בשליטה בריטית, הגוף השולט היה הצבא הבריטי לצד אונר"א.

⁷ A. Patt & K. Crago-Schneider, Years of Survival: JDC in Postwar Germany 1945-1957, in: A. Patt, A. Grossmann, L. G. Levi, and M. S. Mandel (Ed.), *The JDC at 100: A Century of Humanitarianism*, Detroit, 2019, pp.190-191.

⁸ להרחבה אודות פעילות הגוינט לאחר השואה, ראו: Y. Bauer, *Out of the ashes: the impact of American Jews on post-holocaust European Jewry*, Oxford, 1989.

⁹ M. Wyman, *DPs: Europe's Displaced Persons 1945-1951*, Cornell, 2015, p.133.

¹⁰ World Jewish Congress Sends Cultural Delegation to Jews in Displaced Camps in Germany, JTA, 28/12/1945, p.4.

¹¹ Songs of The Displaced Persons in New Record Collection, *The Sentinel*, 2/9/1948.

¹² א' ביבי, מי מומחית לאבנים? אמה שייבר, הבקר, 9/8/1965.

¹³ במחנות הופיעו אמנים משלל תחומי הבמה, אך במאמר זה בחרנו להתמקד במוסיקאים בלבד.

ברפרטואר של שירים בידיש, לצד מוסיקה קלאסית ושירי עם. מטרתה של המוסיקה הזו היה להשיב ולו לרגע קט טעם של בית לכל אלה שאיבדו את ביתם, להחזיר אותם לתקופת הילדות שלפני פרוץ המלחמה.¹⁴ הניסיון להפיח רוח חיים בתרבות שאבדה, בא לידי ביטוי בנסיעתו של הרמן יבלקוף (Yablokoff) מארצות-הברית לאירופה ב-1947. יבלקוף שהיה יליד מזרח אירופה, התגלה כבר בצעירותו כשחקן מוכשר ונטל חלק בקבוצת תיאטרון נודדת. בשנות העשרים לחייו עבר לניו-יורק, שם המשיך את התפתחותו בתחום התיאטרון. הוא ניהל את התיאטרון היידי בניו-יורק ועמד בראש איגוד השחקנים היהודים-אמריקאים (American Hebrew Actors Union).¹⁵ במסעו לאירופה ביקש לשוב למחוזות ילדותו, לסייע בהקמה מחדש של תרבות התיאטרון היידי בפולין. במהלך הנסיעה לפולין עזר יבלקוף בפריו, שם ביקר במשרדי הגוינט. אנשי הגוינט הפצירו באמן האמריקאי, שבדרכו לפולין יעבור במחנות העקורים בגרמניה למספר הופעות. לאחר דין ודברים נענה יבלקוף לבקשה.

הופעתו של יבלקוף בפני העקורים התגלתה כהצלחה, דבר שהוביל להארכת סבב ההופעות לחמישה חודשים.¹⁶ הגוינט לקח על עצמו את הוצאות הנסיעה וסייע לו באמצעות אמבולנס של הארגון להתנייד בקלות ממקום למקום.¹⁷ יבלקוף נתן 98 הופעות ב-80 מחנות עקורים בגרמניה, אוסטריה ואיטליה, לצד הופעות בבתי ילדים, בתי חולים וקהילות יהודיות.¹⁸ עם שובו לניו-יורק פנה יבלקוף להנהלת הגוינט בהצעה לגייס שחקנים מתיאטרון היידיש, על מנת להקליט שירים בידיש עבור העקורים. בהופעותיו בפני העקורים, התרשם יבלקוף ביכולתה של 'מוסיקת הנוסטלגיה' לסייע למצב רוחם של העקורים. בהצעתו ביקש לייצר אמצעי להפיכת המוסיקה לכלי זמין עבור העוקרים ללא תלות בביקורי אמנים מבחוץ.¹⁹ הצעתו של יבלקוף נשלחה למנהלי אזורים באירופה, על מנת לקבל תשובות מהשטח. חלק מהמנהלים הגיבו בהתלהבות, בעוד שחלק חששו שאין בידם את האמצעים הטכניים ליישום ההצעה. שמואל הבר (Haber) שהיה מנהל אזור בגרמניה, שמח על הצעתו של יבלקוף, אך ביקש להדגיש שהעקורים אצלו מעוניינים בקלאסיקה יידיית ולא בשירים מהתיאטרון היידי בניו-יורק, אותם כינה 'שמאלץ'. בנוסף, טען הבר שלא משנה כמה מוצלחות יהיו ההקלטות, הן אינן יכולות להוות תחליף להופעה חיה.²⁰ הופעתו של יבלקוף במחנות השאירה טעם של עוד.

במאי 1947 נכנס לתפקיד מנהל יחסי הציבור של הגוינט באירופה, העיתונאי צ'רלס מלמוט (Malamuth).²¹ במסגרת תפקידו החדש ביקש מלמוט לקדם את ההופעות המוסיקליות במחנות העקורים, אותם כינה 'סיורי מורלי'. התקציב שהסכימה הנהלת הגוינט באירופה להעמיד לטובת

¹⁴ B. Werb, "Vu ahin zol ikh geyn?": Music Culture of Jewish Displaced Persons, in: T. Frühauf and L. Hirsch (Ed.), *Dislocated Memories: Jews, Music, and Postwar German Culture*, New-York, 2014, p.76.

¹⁵ JDC Archives, Jerusalem Collection 1944-1952, Folder #362, Yablokoff, Noted Jewish Actor, Completes JDC Entertainment Tour of DP Camps; Awarded Certificate of Service, 12/9/1947.

¹⁶ סיבוב ההופעות הארוך במחנות, הוביל בסופו של דבר לאי-הגעתו של יבלקוף לפולין, היעד המקורי של נסיעתו לאירופה.

¹⁷ JDC Archives, New York Collection 1945-1954, Folder #1040, Letter from Herbert Katzki to Mr. Moses A. Leavitt, 17/9/1947.

¹⁸ Noted Actor to Tell of DP Camp Tour, *The American Jewish World*, 6/2/1948.

¹⁹ JDC Archives, New York Collection 1945-1954, Folder #1293, Letter from AJDC, New York to Charles Malamuth, 16/10/1947.

²⁰ JDC Archives, New York Collection 1945-1954, Folder #1293, Letter from Charles Malamuth to Mr. M. Jacob Joslow, Re: Recordings in U. S. of Prominent Yiddish Actors Your Letter No. 3244 dated October 16, 1947, 30/12/1947.

²¹ JDC Archives, New York Collection 1945-1954, Folder #2372, Charles Malamuth Appointed Director of Public Relations in Europe for Joint Distribution Committee, 9/5/1947.

הפרויקט, אפשר רק תשלום עבור הוצאות הנסיעה. קשיי התקציב אילצו את אנשי הגוינט לפנות לליבם היהודי של האומנים היהודים, על מנת שיבואו לסייע לאחייהם במחנות. האומנים שהסכימו לקחת חלק בסיבוב ההופעות במחנות, עמדו בפני תנאים לא פשוטים. התנועה בין המחנות השונים נעשתה באמצעות אמבולנס של הגוינט, לרוב בדרכים משובשות. הבמות שעליהם הופיעו האומנים היו מאולתרות. הגוינט סיפק להם אוכל ומיטה, אבל לרוב היה מדובר ברמה בסיסית ביותר.²² מלמוט שהבין כי התנאים המוצעים לא מפתים במיוחד, טען כי מה שהגוינט יכול לספק מעבר להוצאות נסיעה, זה פרסום. הגוינט ראה ערך פרסומי בביקורי האומנים במחנות העקורים ודאג לפרסום בעיתונות האמריקאית.²³ מטרת הפרסומים הייתה בין היתר לסייע בגיוס כספים עבור פעילות הגוינט במחנות העקורים.

מסע ההופעות של הרמן יבלקוף במחנות זכה לפרסום בעיתונות, אבל מלמוט בתור איש יחסי ציבור ביקש להביא למחנות אמנים מפורסמים יותר. מבחינתו יבלקוף היה יהודי חם עם לב גדול, אבל לא אמן מוכר במיוחד.²⁴ על אף שהאומנים לא קיבלו שכר על ההופעה, הוא ביקש לדחות יוזמות של אמנים מדרג ב' להופיע במחנות. לדבריו הבאה של אמן גרוע, על אף רצונו להשקיע את זמנו בנושא, עלולה בסופו של דבר לפגוע במצב רוחם של העקורים, דבר הפוגע במטרת התוכנית.²⁵ הסכמתו של סידור בלרסקי (Belarsky) ליטול חלק ב-יסיורי המורלי, תאמה לתוכניתו של מלמוט בדבר הפרופיל הציבורי הרצוי של האומנים. בלרסקי שנולד במזרח אירופה, היגר בשנות השלושים לארצות הברית שם החל להתפרסם כזמר מצליח. הופעתו כללו שירי עם מרוסיה, לצד שירים מהעולם היהודי ואפילו מארץ-ישראל. הרפרטואר המוזיקלי שלו, מצא אוזן קשבת במיוחד בקרב הקהילה היהודית.²⁶

ב-1947 יצא בלרסקי לסיבוב הופעות בארץ-ישראל, מה שיצר הזדמנות טובה לאנשי הגוינט לנסות לרתום אותו לסבב הופעות במחנות. באמצעות אנשי קשר פנו אנשי הארגון לבלרסקי, על מנת שזה יבקר במשרד הארגון בפריז במהלך נסיעתו לארץ-ישראל. בטרם יציאתו לסיבוב ההופעות, הביע האמן נכונות להופיע בפני יושבי המחנות.²⁷ התוכנית של אנשי הגוינט הייתה לשלוח את בלרסקי להופיע במחנות המעצר בקפריסין ובמחנות העקורים בגרמניה.²⁸ בסופו של דבר, סיבוב ההופעות במחנות בגרמניה לא יצא אל הפועל, במקומם הופיע הזמר במחנות שבאיטליה. בלרסקי שהוזמן לסיבוב ההופעות בארץ-ישראל על-ידי ההסתדרות, היה מקורב לתנועה הציונית.²⁹ במסגרת הופעותיו בארץ-ישראל הוא הגדיר את עצמו, כ-ינושא דברה ושירתה של ארץ-ישראל.³⁰ נראה כי סגנונו של בלרסקי

²² JDC Archives, New York Collection 1945-1954, Folder #1040, Letter from Charles Malamuth to Mr. M. Jacob Joslow, Re: Morale Tour of Cantor Yank Gladstone, Tounor and wife - your letter #3628, 5/11/1947.

²³ JDC Archives, New York Collection 1945-1954, Folder #1040, Letter from Charles Malamuth to Mr. M. Jacob Joslow, Re: Morale tours by Jewish entertainers, 14/8/1947.

²⁴ JDC Archives, New York Collection 1945-1954, Folder #1040, Letter from Charles Malamuth to Mr. M. Jacob Joslow, Re: Morale Tours - Sidor Belarsky, 19/12/1947.

²⁵ JDC Archives, Jerusalem Collection 1944-1952, Folder #365, Draft of Report by Charles Malamuth - Public Relations, 16/4/1948.

²⁶ יי שפי, סידור בלרסקי, דבר, 17/10/1947.

²⁷ JDC Archives, New York Collection 1945-1954, Folder #1040, Letter from Benjamin B. Goldman to Mr. Charles Malamuth, Re: Sider Belaraky - Volunteer for morale Tour of D.P. Camps, 5/9/1947.

²⁸ JDC Archives, Jerusalem Collection 1944-1952, Folder #337, Letter from P. Litwak to Mr. Sidor Belarsky, 24/10/1947.

²⁹ ד' הרניש, הופעה בערב היסטורי, דבר, 22/10/1962.

³⁰ הקונצרט של סידור בלרסקי, דבר, 21/10/1947.

ששילב בין שירי עם, קלאסיקה יידית ושירי ארץ-ישראל, תאמה לצרכים של יושבי המחנות בקפריסין. יסיורי המורלי שקידם מלמוט כללו בתוכם הן את מחנות העקורים והן את מחנות המעצר בקפריסין. יחד עם זאת, למרות שהגוינט פעל באופן מלא במחנות העקורים ובקפריסין, היה הבדל משמעותי בין המקומות. האופי של מחנות המעצר בקפריסין, השפיע על סוג המוסיקה שסופקה ליושבי המחנות.

מחנות המעצר בקפריסין

בעוד שהיו מקרב הפליטים באירופה כאלה שהעדיפו לחזור אל מדינות מוצאם, רובם של הפליטים היהודים חיפשו את דרכם אל מחוץ לאירופה, כאשר חלק נכבד מהם שאפו להגר לארץ-ישראל. שאיפה זו עמדה בקנה אחד עם המטרות שהציבו לעצמם ראשי היישוב היהודי בארץ-ישראל, אולם התנגשה עם האסטרטגיה של השלטון הבריטי ששלט בארץ, בדבר שימור האיזון בין יהודים לערבים.³¹ לדידם של הבריטים, הגעתם של יהודים רבים, עשויה הייתה לפגוע בצד הערבי ולחבל במרקם היחסים שלהם עם העולם הערבי. כמו כן, חששם של הבריטים נגע לשאלת יכולתה הכלכלית של הארץ לשאת גידול אוכלוסין משמעותי על פני תקופה קצרה. מאמצם של הבריטים להגביל את ההגירה, החל עוד בשנות העשרים, אולם עם תום המלחמה התגברו המאמצים לאור זרם הפליטים הגובר. שואת יהודי אירופה, היוותה זרז משמעותי עבור היהודים במאבקם למען עלייה לארץ-ישראל. הניסיונות להגר על אף ההתנגדות הבריטית, באה לידי ביטוי מרבי במפעל 'ההעפלה', שניסה בפעילות ימית בלתי-לגאלית לקדם את ההגירה. התגובה הבריטית הייתה בעיקר מדיניות של תפיסת האוניות בתוככי המים הטריטוריאליים של ארץ-ישראל. נוסעי הספינות שנעצרו, נשלחו למחנה המעצר בעתלית ושחרורו תוך זמן קצר לאחר ניכויים ממכסות ההגירה שהוקצו לתנועה הציונית. התגברות קצב ההגעה של ספינות לחופי ארץ-ישראל, לצד אי שיתוף הפעולה של מדינות אירופה לקבל את הפליטים בחזרה לארצם, הובילה את הבריטים לחיפוש אחרי פתרונות יצירתיים אחרים.³²

ב-22 ליולי 1946 רעש כבד הרעיד את רחובות ירושלים. הפצצה שהתפוצצה כוונה למלון המלך דוד, ששימש בחלקו כמטה עבור השלטון הבריטי. מאחורי הפעולה עמדו אנשי האצ"ל, אחד מהארגוני היישוב היהודי שהתנגדו לשלטון הבריטי. אולם, מאחורי התכנון, עמדה תנועת המרי העברי, שאיגדה תחת קורת-גג אחת את ארגוני היישוב במאבקם אל מול השלטון הבריטי. הבריטים שהבינו את משמעות הפיצוץ, כחלק מתנועת ההתנגדות אליהם, פעלו להעניש את היישוב היהודי, על מנת למנוע התנגדות נוספת לשלטונם. אחת מהתוכניות שהשלטון הבריטי הוציא כעת אל הפועל, הייתה גירוש היהודים שהגיעו לארץ בדרכים בלתי-לגאליות, אל מחנות מעצר בקפריסין. הבחירה באי השוכן לא הרחק מחופי ארץ-ישראל, נעשתה ממספר סיבות. ראשית, היה מדובר בשטח בשליטה בריטית, דבר שהקל בצורה משמעותית על הוצאתה לפועל של התוכנית. שנית, עובדת היותו של קפריסין אי, נחשבה למשמעותית בנטרול מאמצי בריחה ממחנות המעצר. שלישיית, ההנהגה הבריטית ראתה במימוש התוכנית הזו, כלי להורדת המורל בקרב היישוב היהודי בארץ-ישראל, דבר שלדידם אמור לסייע בהפחתת ניסיונות כניסה לארץ בצורה בלתי-לגאלית.³³

הממשל הבריטי בקפריסין ביחד עם רשויות הצבא הבריטי שפעלו באי, ניסו להיערך בפרק זמן קצר לקליטת העצורים. יחד עם זאת, ההכנות של השלטון הבריטי, לא תאמו את המציאות. כמות

³¹ני בוגנר, ספינות המרי: ההעפלה 1945-1948, תל-אביב, תשנ"ג, עמ' 14.

³²להרחבה אודות המאבק הבריטי במפעל ההעפלה, ראו: S. Wagner, "British Intelligence and the 'Fifth' Occupying Power: The Secret Struggle to Prevent Jewish Illegal Immigration to Palestine", *Intelligence and National Security*, 29 (2014), pp. 698-726.

³³ני בוגנר, אי הגירוש: מחנות המעפילים בקפריסין 1946-1948, תל אביב, תשנ"א, עמ' 29-39.

העצורים שנשלחו לאי, לצד היותם אוכלוסייה אזרחית רב-גילאית, הקשתה בצורה משמעותית על היערכות השלטונות. המחנות שהוכנו לקליטת העצורים, תוכנו במקור עבור קליטת אלפי חיילים. הגעתם של למעלה מעשרים אלף איש, הכוללים בתוכם נשים וילדים, לא תאמה את אופי המחנות שהוכנו עבורם. בנוסף, הגעתם של עצורים רבים לאי הקטן, השפיעה על חיי התושבים המקומיים. הצורך לספק מזון עבור מספר כה רב של אנשים, יצר ביקוש שהשפעתו ניכרה בשוק המקומי. על אף ההגעה של מספר רב של עצורים לקפריסין, לא ניכרה כלל ירידה במורל היישוב בארץ-ישראל, כפי שחזו הבריטים. ניסיונות הכניסה לארץ-ישראל בדרכים בלתי-לגאליות, המשיכו ללא הפסקה.³⁴ חוסר התכנון הבריטי ניכר לא רק באי-הבנת גורמי המוטיבציה של היישוב, אלא גם בניהול חיי העצורים. חלק ניכר מהעצורים שנשלחו לקפריסין, היו ניצולי שואה, שהשפעת שנות המלחמה ניכרה בהם. בנוסף, שהו במחנה נשים בהריון, לצד ילדים יתומים. הרכב העצורים שכלל אתגרים הן בתחום הרפואי והן בתחום הסוציאלי, הקשה מאוד על הרשויות הבריטיות שלא היו מורגלות כלל בעבודה עם אוכלוסייה שכזו.³⁵

הפערים בתכנון הבריטי, הובילו למציאות חיים לא פשוטה עבור העצורים בקפריסין. המידע אודות מצבם ההומניטרי, לא הגיע לאנשי היישוב בארץ-ישראל, בגלל מאמצי הבריטים למנוע פרסומים בנושא. בראשית תקופת הפעילות של המחנות בקפריסין, מנעו השלטונות הבריטים מעיתונאים לבקר במחנות ולעמוד מקרוב על מצב העצורים. הנהגת היישוב בארץ-ישראל ניסתה בדרכים שונות להשיג מידע אודות מצבם של העצורים. במסגרת הניסיונות להשיג מידע, נשלחו לקפריסין ד"ר ראובן קצנלסון בתור נציג המוסדות הלאומיים ושמואל (צ'ארלס) פסמן בתור נציג ארגון הגיוינט. קצנלסון היה מנהל קופת חולים עממית וחבר ועדת הבריאות של הוועד הלאומי, בעוד פסמן היה מנהל פעילות הגיוינט בארץ-ישראל. הבריטים סירבו תחילה לאפשר להם ביקור במחנות, אך יחד עם זאת היו מוכנים לדון עם פסמן בנושא. היותו של ארגון הגיוינט, ארגון סיוע יהודי-אמריקאי, הוא שאפשר בסופו של דבר את כניסתו של פסמן אל תוך המחנות. בדיון בין פסמן למזכיר המושבה הבריטית בקפריסין, סוכם כי הגיוינט יוכל לעשות פעולות סיוע במחנות העצורים, על מנת לשפר את מצב היהודים במקום. ההסכמה הבריטית נבעה בשל התחייבותו של פסמן, שהגיוינט לא יפעיל לחץ על השלטונות הבריטים לשחרר את העצורים, אלא יתמקד בפעולות סיוע במחנות עצמם. כמו כן, איים פסמן כי במידה והבריטים ימנעו ממנו לבקר במחנות, הוא עתיד לפרסם את דבר הסירוב הבריטי, דבר העלול להזיק ליחסי הציבור של הממלכה. לאחר קבלת ההסכמה מצד השלטונות, הצליח פסמן לשכנעם לשלב במאמצי הסיוע גם את הנהגת היישוב בארץ-ישראל.³⁶

לאחר קבלת האישור הרשמי, נשלחה על-ידי הגיוינט משלחת סיוע, שכללה רופאים, אחיות, מורים ועובדים סוציאליים. הגיוינט הפך במהרה לגוף המרכז את כלל הפעילויות ההומניטריות הנוגעות לעצורים היהודים בקפריסין. חבילות שנשלחו למחנות מאנשים פרטיים, לצד גופים ציבוריים, חולקו אף הם על-ידי אנשי הארגון. ניהול עבודת הגיוינט במחנות הופקד בידיו של פסמן, שניהל את הפעילות ממשרדו שבארץ-ישראל. הפעילות בשטח נוהלה על-ידי רוז ויטלס, אחת מהאחיות שנשלחה במשלחת הסיוע. לאחר תקופה שהפעילות נוהלה בצורה שכזו, הוחלט לשלוח מנהל מטעם הארגון לקפריסין.

³⁴ להרחבה ראו: ד' שערי, גירוש קפריסין 1946-1949: ההעפלה המחנות וחברת המעפילים, ירושלים, תשמ"א, עמ' 43-55.
³⁵ R, Zalashik & N. Davidovitch, Measuring adaptability: psychological examinations of Jewish detainees in Cyprus internment camps. *Science in context*, 19(3) (2006), pp. 419-441.

³⁶ בוגנר, לעיל הערה 33, עמ' 52-54.

לתפקיד נבחר משה (מוריס) לאוב, שהחל לעמוד על הצרכים של העצורים. לאוב עמד על כך שהבעיה איננה רק הומניטרית, אלא שיש גם לתת מענה לשעמום האוחז בחיי העצורים. הוא ביקש לרתום את הגוינט לעסוק לא רק בפעילות סיוע בתחום הרפואה והמזון, אלא אף לפעול בתחום חיי הרוח. כיתות לימוד למקצועות שונים הוקמו בסיוע הגוינט.³⁷ במקביל עודד לאוב מופעי תרבות שונים, חלקם על ידי יושבי המחנות עצמם, ואחרים היו אמנים שהגיעו מארץ-ישראל ומארצות הברית כדי להופיע לפני העצירים.

צלילים מהארץ הנכספת

בעוד שעבור הגוינט נחשבה הפעילות במחנות בקפריסין כפעילות הומניטרית, ביישוב הארץ-ישראלי נתפסה קפריסין כחלק מהמאבק הלאומי. בתחילה היו מקרב אנשי הסוכנות היהודית שסברו כי דווקא הרעת התנאים במחנות, יובילו את הבריטים לנסיגה מהרעיון, אולם דעה זו נדחתה. ההנהגת היישוב בארץ-ישראל בשיתוף פעולה עם הגוינט שכבר פעל במחנות, הקימו את 'הועד למען גולי קפריסין'. מטרתו של הועד היה לסייע ליושבי המחנות, באמצעות משלוחים מארץ-ישראל של מזון, ביגוד, עיתונות, כלי עבודה ושאר טובין להטבת חייהם. כמו כן, ביקש הועד לעסוק בנושא ארגון החיים התרבותיים במחנות, אותו ראה כחלק מפעילותו.³⁸ הועד ביקש לרתום את הציבור הארץ-ישראלי למאמץ הסיוע באמצעות משלוח חבילות, אותם ראה כ-חבילות עידוד.³⁹ בנוסף, ארגן הועד משלחות של אמנים מארץ-ישראל, בעיקר סביב חגי השנה. בחג הסוכות תש"ז (1947), ארגן הועד משלחת של אמנים להופעה במחנות. המשלחת כללה את זמרת האופרה יוספה שוקן, השחקן מאיר מרגלית מתיאטרון 'האהלי' והמנצח גיאורג זינגר. לצורך ההופעות בקפריסין פעל הועד ביחד עם הגוינט, על מנת לספק פסנתר כנף למחנות, מה שיצר תנאים מינימליים לצורך הופעות במקום. כמו כן, הוכנו שירונים מיוחדים בעברית וביידיש לסבב ההופעות.⁴⁰

לקראת חג הפסח תש"ח (1948) חל גידול במספר העצורים בקפריסין. היישוב בארץ-ישראל בסיוע הגוינט, ביקש לשלוח 'משלוח לפסח' לאחיהם הגולים בקפריסין. המשלוח שנשלח כלל אוכל לחג, לצד הגדות שהודפסו במיוחד. יחד עם האספקה החומרית, נשלחה גם מתנה מארץ-ישראל עבור הנפש. הזמרת שושנה דמארי ביחד עם המלחין משה וילנסקי, נבחרו לצורך התוכנית האומנותית בחג.⁴¹ דמארי ווילנסקי נשלחו לקפריסין למשך מספר ימים, כשבמהלכם תוכננה להם שורת הופעות במחנות, לעיתים כמה הופעות ביום. התוכנית האומנותית שהוכנה לכבוד הנסיעה כללה: שירי חג, לצד שירים מארץ-ישראל ושירי ילדים. השירים שהוקדשו לחג הפסח כללו לצד הפיוטים, גרסאות עבריות לשירי החג. דוגמא לכך היא גרסתו של המשורר לוי קיפניס, לפיוט מהגדה של פסח 'חד גדיא'. הלחן למילותיו של קיפניס, היה של ידידה אגמון (גורוכוב), אף הוא מאנשי הזמר העברי. פיוט נוסף ששרה דמארי ללחן של אדמון, היה 'הא לחמא עניא'. הבחירה לבצע את הפיוטים העתיקים בלחנים ועיבודים חדשים, מעידה על ההיבט הציוני החזק שבא לידי ביטוי בתוכנית הקונצרט.

³⁷ M. Laub, Last barrier to freedom: Internment of Jewish Holocaust Survivors on Cyprus, 1946-1949, Berkeley, 1985, pp. 52-57.

³⁸ מפעולות הועד למען גולי קפריסין, קול העם, 17/2/1947.

³⁹ תוחש העזרה לגולי קפריסין, דבר, 24/1/1947.

⁴⁰ אמנים מארץ-ישראל למחנות בקפריסין, המשקיף, 2/10/1947.

⁴¹ הכנות פסח בקפריסין, דבר, 30/3/1948.

מעיון בתוכנייה שהוציא 'הועד למען גולי קפריסין', ניתן להתרשם מבחירת השירים להופעה, המעידה על מגמתו של הקונצרט. הקונצרט כלל שירים רבים שנכתבו על-ידי נתן אלתרמן והולחנו על-ידי משה וילנסקי, כגון: כלניות, אני מצפת ושולמית. רפרטואר ההופעה כלל גם את השיר 'עלו ספנים', שכתב אהרן רבינוביץ' והוקדש לתנועת ההעפלה. בנוסף, כללה התוכנית התייחסות לרב-גילאיות שבמחנות, באמצעות מספר שירים הפונים לקהל הילדים.⁴² התגובות להופעתה של דמארי, מעידות על התאמתה של התוכנית לקהל היעד במחנות בקפריסין. בעיתון 'דבר' הציגו את הביקור של דמארי, כאחד מרגעי השיא של מחנות המעצר בקפריסין. בעיתון מובאים דבריו של משה ברכמן, המנהל של 'הועד למען גולי קפריסין', שטוען כי תושבי המחנות שומרים ומשננים את עשרת האלפים העותקים של התוכנייה ששלח הועד.⁴³ מוריס לאוב מנהל הגוינט בקפריסין שלח מכתב למלמוט, בו טען כי על הארגון לעשות שימוש נרחב בדמארי ולשלוח אותה לסיבוב הופעות באירופה. לאוב ראה בהופעתם של דמארי ווילנסקי, ייצוג של התרבות הארץ-ישראלית.⁴⁴

בהופעות במחנות העקורים באה לידי ביטוי 'מוסיקת נוסטלגיה' בצורת שירים בידיש, שביקשו להחזיר את המאזין לתקופה שלפני פרוץ המלחמה. בקפריסין, בעיקר בכל הנוגע לפעילותו של 'הועד למען גולי קפריסין', באה לידי ביטוי מגמה של לקדם את המאזין אל עבר העתיד, להעבירו מהמעצר בקפריסין היישר לאווירה של ארץ-ישראל. אולם, לא ניתן לייצר ניתוק מלא בין הקהל לילד אירופה לשירי ילדותו. הופעתה של דמארי בקפריסין כללה שיר ערש בידיש, אותו למדה במיוחד לצורך ההופעה. ההחלטה להוסיף לרפרטואר שיר בידיש, התגלה כהברקה. משה וילנסקי סיפר כי באחת מההופעות, גרם השיר הזה לבכי רב הן מצד הקהל והן מצד הזמרת עצמה.⁴⁵ בראיון בשנות השמונים סיפרה דמארי, כי בעת ששרה בידיש בקפריסין, היו שביקשו ממנה להפסיק באמצע, משום שזה הזכיר להם את אימם. מבחינתה של דמארי עצמה, הצלחת הופעתה בקפריסין, נבעה מכך שעבור הקהל שם היא הייתה 'התגלמות הקשר עם ארץ-ישראל'.⁴⁶ יחד עם זאת, בשיחתו של לאוב עם דמארי בנוגע לסיבוב ההופעות באירופה, סוכם כי לצורך סבב זה תכין הזמרת בין שלושה לארבעה שירים בידיש.⁴⁷ בהצעה זו ביקש לאוב לעלות את מפלס 'מוסיקת הנוסטלגיה' בהופעה, אותה ראה כמשמעותית עבור יושבי מחנות העקורים.

סיכום

ב-1948 שלח הצבא האמריקאי ביחד עם המרכז למוסיקה אמריקאית (American Music Center),⁴⁸ את נגנית הכינור האמריקאית פטרישה טרוורס (Travers) להופעה במחנות העקורים. ההופעה התקיימה כחלק מסיבוב הופעות שלה בגרמניה במסגרתו הופיעה גם בפניי קהל גרמני. ההופעה שלה במחנות העקורים, התגלתה ככישלון. תושבי המחנות היהודים דחו אותה בשל הופעתה בפניי קהל

⁴² JDC Archives, Jerusalem Collection 1944-1952, Folder #640, Concert Program Shoshana Damari, 2/5/1948.

⁴³ א' כנרתי, שושנה דמארי בקפריסין, דבר, 28/5/1948.

⁴⁴ JDC Archives, Jerusalem Collection 1944-1952, Folder #640, Letter from M. Laub to Mr. Ch. Malamuth, Re: Mrs. Shoshana Damari – Singer, 2/5/1948.

⁴⁵ שני שגרירים, מעריב, 3/5/1948.

⁴⁶ שושנה בין גדרות התיל, מעריב, 19/10/1987.

⁴⁷ לאוב למלמוט, להעיל הערה 41.

⁴⁸ J. Browning, "The American Music Center: להרחבה ראו: J. Browning, "The American Music Center." *Fontes Artis Musicae* 16, no. 3 (1969), PP.144-146.

גרמני, דבר שמבחינתם היה בל יעבור. אנשי הגוינט שניתחו את המקרה עמדו על כך, שעל אף שמובאים אומנים טובים, שילוב מחנות העקורים במסגרת הופעות בגרמניה נידון לכישלון.⁴⁹ הבאת אומנים שמופיעים בפניי קהל גרמני, מראה חוסר ההבנה מצד הרשויות האמריקאיות אודות הצרכים של היהודים שנמצאים במחנות העקורים. המקרה הזה מלמד על המורכבות של הופעות להעלאת המורל. באותה שנה בה הופיעה טרוורס במחנות העקורים בגרמניה, הופיע שם המלחין והמנצח היהודי-אמריקאי ליאונרד ברנשטיין (Bernstein). בניגוד להופעתה הכושלת, הופעה זו הוגדרה כהצלחה.

ברנשטיין שהגיע לגרמניה, על מנת לנצח על התזמורת הפילהרמונית של מינכן, התעקש להופיע גם בפניי היהודים במחנות העקורים. נראה כי הסיבה המרכזית לקבלתו במחנות, על אף הופעתו גם בפניי אזרחים גרמניים, נובעת מההתאמות שביצע להופעתו במחנות עצמם. בנוסף, ברנשטיין בחר להופיע ביחד עם תזמורת של העקורים עצמם, בנוסף להופעתו עם נגנים גרמנים. הבאתם של נגנים גרמנים להופעה במחנות, נתפסה אצל ברנשטיין כבעלת חשיבות. הדיבור ביידיש, לצד שילוב מוסיקה יהודית ועברית, קנתה את ליבם של יושבי המחנות.⁵⁰ החיבור של ברנשטיין לעקורים, באה לידי ביטוי גם בפנייתו לגוינט עם שובו לארצות-הברית, בהצהרה שהוא יפעל לעודד אמנים אמריקאים לבקר במחנות.⁵¹ החיבור בין האמן לבין קהל היעד, היה בעל משמעות עצומה להצלחת המופע. פעילות הגוינט להבאת אמנים להופעה במחנות העקורים באירופה ובמחנות המעצר בקפריסין, הצליחה רק משום היותה קשובה לצרכים השונים של קהל היעד. המוסיקה יכולה להיות כלי מסייע בפעילות הריפוי של הנפש, אולם עליה להתאים למאזין. השוני בהדגשת התכנים בין 'מוסיקת הנוסטלגיה' במחנות העקורים, לבין המוסיקה הארץ-ישראלית בקפריסין, מראה את האיזון הנדרש מגופי הסיוע המבקשים להשתמש במוסיקה ככלי. הבאתם של אמנים מפורסמים ומוצלחים לא מספיקה, עליהם גם לענות לצרכי הנפש אותה הם מבקשים לרפא.

⁴⁹ JDC Archives, New York Collection 1945-1954, Folder #1040, Letter from Charles Malamuth to Mr. M. Jacob Joslow, Re: Concerts by American artists in Germany - your letter No. 392, 3/6/1948.

⁵⁰ להרחבה אודות הביקור של ברנשטיין במחנות העקורים, ראו: A. Anderton, "Everything's a Mess Except Music": Leonard Bernstein, Holocaust Survivors, and Music Making in Postwar Germany, *American Music Review*, XLVIII.1 (2018), pp.8-12. כמו כן, הופעותיו של ברנשטיין בישראל בסוף 1948, נידונים במאמרה של יוליה קריינין בגיליון זה של Min-Ad.

⁵¹ JDC Archives, New York Collection 1945-1954, Folder #1040, Letter from Charles Malamuth to Mr. Joslow, Re: Leonard Bernstein, 16/7/1948.